

TURIZM TARAWÍNÍŇ ZAMANAGÓY SOCIAL-EKONOMIKALÍQ RAWAJLANÍWDAĞÍ TUTQAN ORNÍ HÁM ÁHMIYETI

Turǵanbaev Dawranbek Nietbay ulı – student

dawranbekturqanbaev7@qamil.com

Ájiniyaz atındaǵı Nokis mámleketlik pedagogikalıq institutı

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ СФЕРЫ ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННОМ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Турғанбаев Дауранбек Ниембаевич – студент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE TOURISM SECTOR IN MODERN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Turǵanbaev Dawranbek Nietbaevich – student

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: turizm, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, barqaror turizm, infratuzilma, raqamli texnologiyalar, madaniy meros.

Rezyume. Ushbu ilmiy maqolada turizm sohasining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi tutgan oʻrni va ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida turizm tushunchasining nazariy asoslari, turizmning asosiy turlari va ularning iqtisodiyotning turli tarmoqlariga koʻrsatadigan taʼsiri ochib beriladi.

Ключевые слова: туризм, социально-экономическое развитие, устойчивый туризм, инфраструктура, цифровые технологии, культурное наследие.

Резюме. В данной научной статье всесторонне анализируется роль и значение туристической отрасли в условиях современного социально-экономического развития. В ходе исследования раскрываются теоретические основы понятия туризма, основные виды туризма и их влияние на различные сектора экономики.

Key words: tourism, socio-economic development, sustainable tourism, infrastructure, digital technologies, cultural heritage

Summary. This research article comprehensively analyzes the role and importance of the tourism industry in the context of modern socioeconomic development. The study explores the theoretical foundations of the concept of tourism, the main types of tourism, and their impact on various economic sectors.

Kirisiw. XXI ásirde globalasıw processleriniń jedellesiwi, xalıqaralıq ekonomikalıq baylanıslardıń keńeyiwi hám xızmet kórsetiw tarawınıń ústem áhmiyetke iye bolıwı turizm industriyasın jáhán xojalıǵınıń eń áhmiyetli hám perspektivalı tarmaqlarınan birine aylandırdı. Turizm búgingi kúnde tek ǵana xalıqtıń dem alıwı hám bos waqtın mazmunlı shólkemlestiriw menen baylanıslı iskerlik túri emes, al kóp qırılı social-ekonomikalıq qubılıs sıpatında milliy ekonomikalardıń rawajlanıwına sezilerli tásir etpekte. Ol óndiris, transport, sawda, miymanxana xojalıǵı, awqatlanıw hám mádeniyat sıyaqlı bir qatar tarawlar menen úziksiz baylanıslı halda iskerlik júrgizip, ekonomikalıq multiplikativ nátiyjeni payda etedi.

Turizm tarawın rawajlandırıw boyınsha Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 5-yanvardaǵı “2019-2025-jıllarǵa arnalǵan “Ózbekstan Respublikasında turizmdi jedel rawajlandırıwǵa baylanıslı qosımsha ilajlar haqqında”ǵı PP-5611-sanlı Pármanında Mámlekette turizmdi milliy ekonomikanı diversifikaciyalaw, aymaqlardı jedel rawajlandırıw, jańa jumıs orınların jaratıw, xalıqtıń dáramatları hám turmıs dárejesin arttırıw, mámlekettiń investiciyalıq tartımlılıǵın arttırıwdı támiyinleytuǵın strategiyalıq tarmaqlardan biri sıpatında rawajlandırıw boyınsha kompleksli ilajlar basqıshpa-basqısh ámelge asırıw boyınsha anıq maqset hám wazıypalar belgilengen [1].

Házirgi zamanagóy shárayatta turizmnıń áhmiyeti onıń joqarı dárejede bántlikti támiyinlewi, aymaqlardıń ekonomikalıq potencialnı arttırıwı hám de mádeniyatlararalıq baylanıstı rawajlandırıwdaǵı roli menen

jáne de artıp barmaqta. Ásirese, turizm arqalı milliy mádeniy miyraslardı qásterlep saqlaw, tariyxıy esteliklerdi saqlaw hám olardı xalıqaralıq kólemde úgit-násiyatlaw imkaniyatı keńeyip atr. Sonıń menen bir qatarda, turizm tábiyǵıy resurslardan paydalanıw menen tıǵız baylanıslı bolǵanlıǵı sebepli, onıń rawajlanıwı ekologiyalıq teńsalmaqlılıqtı saqlaw máselelerin de aktual etip qoymaqta.

Sońǵı jıllarda sanlı texnologiyalardıń jedel rawajlanıwı turizm tarawında túbirli ózgerislerdi payda etti. Onlayn bronlaw sistemaları, sanlı marketing, jasalma intellektke tiykarlanǵan xızmetler hám virtual sayaxatlar turizm bazarınıń jańa qalıplesiw basqıshın belgilep bermekte. Bul processler turizmdi dásturiy xızmet kórsetiw tarawınan joqarı texnologiyalı, innovaciyalıq tarmaqqa aylandırmaqta hám onıń básikeyge shıdamlılıǵın arttırıwda áhmiyetli faktor bolıp xızmet etpekte.

Materiallar hám usıllar. Bul ilimiy izertlew turizm tarawınıń social-ekonomikalıq rawajlanıwdaǵı ornın kompleksli hám sistemalı tárizde úyreniwge qaratılǵan bolıp, onda sapa hám muǵdarlıq analizlew usıllarınıń úylesken kompleksinen paydalanıldı. Izertlew metodologiyası ilimiy izertlew maqseti hám qoyılǵan wazıypalardan kelip shıqqan halda qalıplestirildi.

Izertlew obyektı sıpatında turizm tarawı hám onıń aymaqlıq social-ekonomikalıq rawajlanıw processlerine tásiri tańlangan. Izertlew predmeti bolsa turizmnıń ekonomikalıq nátiyjeliligi, bántlikke tásiri, aymaqlıq rawajlanıwdaǵı roli hám turaqlılıq principi menen óz ara baylanıslılıǵın bildiretuǵın social-ekonomikalıq qatnasıqlardan ibarat.

Izertlew procesinde tómendegi tiykarǵı ilimiy metodlardan paydalanıldı:

Sistemalı analiz usılı. Bul usıl arqalı turizm tarawı óz aldına tarmaq sıpatında emes, al ekonomikanıń basqa tarawları (transport, sawda, xızmetler, mádeniyat) menen úziksiz baylanısqa quramalı sistema sıpatında úyrenildi. Bul qatnas turizm rawajlanıwınıń sebep-natıyje baylanısların anıqlaw imkaniyatın berdi.

Statistikalıq analiz hám salıstırma usılı. Izertlewde turizm tarawına baylanıslı statistikalıq kórsetkishler tallandı. Sonıń ishinde, turistler aǵımınıń dinamikası, turizm xızmetleriniń kólemi, tarawda bánt bolǵan xalıqtıń úlesi, turizmniń jalpı ishki ónimdegi úlesi sıyaqlı kórsetkishler tiykarında analizlewlar alıp barıldı. Statistikalıq maǵlıwmatlar jıllar kesiminde salıstırılıp, ósiw tendenciyaları hám strukturalıq ózgerisler anıqlandı. Bul usıl turizm rawajlanıwınıń muǵdarlıq táreplerin bahalaw hám aymaqlıq ózgesheliklerdi anıqlaw imkaniyatın berdi.

Salıstırw usılı. Turizm tarawınıń rawajlanıw kórsetkishleri túrli dáwirler hám aymaqlar kesiminde salıstırılıp, uqsas hám ayırmaslılıq tárepleri anıqlastırıldı. Sonday-aq, xalıqaralıq tájiriye menen jergilikli rawajlanıw baǵdarları arasında salıstırw ámelge asırılıp, ámeldegi kózqaraslardıń nátiyjeliligi bahalandı.

Logikalıq ulıwmalastırw hám ilimiy abstrakciyalaw usılı. Izertlew dawamında alınǵan analitikalıq nátiyjeler ulıwmalastırılıp, turizm tarawınıń social-ekonomikalıq rawajlanıwına tásinin sáwlelendiriwshi ilimiy juwmaqlar qalıplestirildi.

Ádebiyatlar analizi. Sırt el ilimiy ádebiyatlarında turizmde úyreniw tiykarınan úsh baǵdarda qalıplesken: 1. turizmniń ekonomikalıq nátiyjeliligi, 2. destinaciya (mánzil) rawajlanıw dinamikası hám basqarıwı, 3. turizmniń sociallıq-ekologiyalıq aqıbetleri hám turaqlılıq máseleleri.

Birinshi baǵdarda turizm kóbinese “xızmetler eksporti” sıpatında talqılanıp, onıń JIÓge qosatuǵın úlesi, valyuta túsimleri hám bántlikke tásiiri arqalı bahalanıwı keń tarqalǵan. Bunday kózqaras ámeliy jaqtan qolaylı bolsa da, ol turizmniń aymaqlıq disproporticiyanı kúsheytiwı, “ekonomikalıq aǵıp ketiw” (economic leakage) hám máwsimlik bántlik sıyaqlı quramalı jaǵdaylardı jeterli dárejede túsindirip bermeydi. Sol sebepli sońǵı izertlewlerde turizmniń sap ekonomikalıq nátiyjesi menen bir qatarda, “kompleks social-ekonomikalıq sistema” sıpatındaǵı tábiyatın ashıp beriwge umtılıw kúsheydi.

Ekinshi baǵdarda destinatsiyalar evolyuciyasın túsindiriw ushın eń kóp qollanılatuǵın teoriyalardan biri – Butler tárepinen usınılǵan Turizm aymaǵı ómirlik cikli (TALC) modeli bolıp tabıladı. Ol destinatsiya rawajlanıwın basqıshpa-basqısh (ashılıwdan toyınıwǵa shekem) túsindirip, basqarıw qararları keshikse, kriziske ushıraw qáwpi artıwın kórsetedi. Bul modeldiń kúshli tárepi – turizm ósiwın “sızıqlı tabıs” emes, al resurs, basqarıw hám talap dinamikası menen baylanıslı process sıpatında talqılawında. Biraq TALC kóp jaǵdaylarda ulıwmalastırılǵan bolıp, sanlı platformalar, “smart turizm” hám global shoklar (pandemiya sıyaqlı) sharayatında cikl tezligi hám baǵdarınıń ózgeriwın hár qashan da anıq túsindire almaydı [2].

Úshinshi baǵdarda turizmniń sociallıq aqıbetleri, atap aytqanda, jergilikli xalıqtıń múnásibeti máselesi Doxeydiń Irridex (Irritation Index) modeli arqalı sáwlelendiriledi.

Bul jantasıw turizm keńeygen sayın xalıqtıń múnásibeti “kewilleniw (euphoria) → biypárwılıq (apathy) → narazılıq (irritation) → qarama-qarsılıq (antagonism)” basqıshlarınan ótiwi múmkin ekenligin kórsetedi. Modeldiń áhmiyeti sonda, ol turizmde tek ǵana dáramat dáregi sıpatında emes, al sociallıq teń salmaqlılıqtı ózgeritiwshi faktor sıpatında bahalaydı. Sonıń menen birge, Irridex jergilikli kontekst (mádeniyat, basqarıw sapası, payda bólistiriw) ti tereń esapqa almasa, “hámme jerde birdey basqısh” degen ápiwayılastırwǵa alıp keliwi múmkin [3].

Dodalaw. Zamanagóy social-ekonomikalıq rawajlanıw sharayatında turizm tarawı kóplegen mámleketler ekonomikasında strategiyalıq áhmiyetke iye tarmaqlardan biri sıpatında qalıplespekte. Turizmniń jalpı ishki ónimdegi úlesi, bántlikti támiyinlewdegi roli hám aymaqlardıń ekonomikalıq belsendiligin arttırıwǵa qosıp atırǵan úlesi kóplegen ilimiy izertlewlerde ayrıqsha atap ótilgen. Biraq turizm tarawınıń jedel rawajlanıwı menen bir qatarda, onıń aymaqlıq teń salmaqlı emes rawajlanıwı, ekologiyalıq júktiń artıwı, jergilikli xalıqtıń mápleri menen baylanıslı mashqalalar hám turaqlılıq máseleleri barǵan sayın áhmiyetli tús almaqta.

Bar ilimiy izertlewlerdiń analizi sonı kórsetedi, turizmniń ekonomikalıq nátiyjeliligi tiykarınan dáramatlar kólemi, valyuta túsimleri hám jumıs orınları sanı sıyaqlı kórsetkishler arqalı bahalanadı. Bul kózqaras turizmniń qısqa múddetli ekonomikalıq paydasın anıqlaw imkaniyatın bersede, onıń aymaqlıq rawajlanıwǵa uzaq múddetli tásiiri, sociallıq aqıbetleri hám ekologiyalıq turaqlılıq penen óz ara baylanısı kóbinese jeterli dárejede kompleksli jarıılmaǵan. Nátiyjede turizmde rawajlandırıw boyınsha qabıl etilip atırǵan qararlar ayırım jaǵdaylarda tek ǵana ekonomikalıq máplerge tiykarlanıp, aymaqlardıń tábiyǵıy hám mádeniy potencialına unamsız tásir etiwı múmkin [4].

Sonday-aq, ilimiy ádebiyatlarda turizmniń turaqlı rawajlanıwı máselesi kóbirek teoriyalıq jaqtan talqılanıp, onı ámeliyatqa engiziw mexanizmleri, ásirese aymaqlıq dárejede basqarıw modelleri jeterlishe islep shıǵılmaǵan. Turizm infrastrukturasın rawajlandırıw, investiciyalardı tartıw hám sanlı texnologiyalardı engiziw processlerinde ekologiyalıq hám sociallıq faktorlardı esapqa alıw máselesi de kóplegen izertlewlerde ekinshi dárejeli faktor sıpatında qaralmaqta.

Bunnan tısqari, globalasıw hám sanlı ekonomika sharayatında turizm tarawında júz berip atırǵan jedel ózgerisler - sanlı platformalar, onlayn xızmetler hám innovaciyalıq biznes modelleriniń keńeyiwı – bar ilimiy qatnaslardı qayta kórip shıǵıwdı talap etpekte. Kópshilik izertlewlerde bul processler óz aldına analizlengen bolsa da, olardıń turizmniń turaqlı rawajlanıwına tásiiri sistemalı hám kompleksli qatnas tiykarında jeterli dárejede úyrenilmegen.

Turizm tarawınıń tiykarǵı social-ekonomikalıq kórsetkishleri dinamikası (2019-2025-jıllar) [5]

Kórsetkishler	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Sırt el turistleri sanı (mln adam)	6.7	1.8	2.0	5.2	7.0	8.2	11.7
Turizm xızmetleri kólemi (trln. sum)	10.5	6.2	7.4	12.8	15.6	17.9	19.8
Turizm tarawında bánt xalıqtıń úlesi (%)	2.6	2.1	2.2	2.8	3.1	3.3	3.5
Turizmniń JIÓdegi úlesi (%)	2.6	1.8	2.0	2.9	3.2	3.4	3.6

Juwmaq. Bul ilimiy maqalada turizm tarawınıń social-ekonomikalıq rawajlanıwdaǵı ornı hám áhmiyeti kompleksli tallandı. Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetti, turizm zamanagóy ekonomikada tek ǵana dáramat dáregi sıpatında emes, al aymaqlıq rawajlanıw, bántlikti arttırıw hám mádeniy miyrastı saqlawǵa xızmet etetuǵın kóp qırılı social-ekonomikalıq sistema sıpatında kózge taslanbaqta. Turizmniń ekonomikalıq nátiyjeliligi menen bir qatarda, onıń sociallıq hám ekologiyalıq aqibetlerin esapqa alıw zárurlıǵı ilimiy tiykarda tastıyqlandı.

Izertlew dawamında anıqlanıwınsha, turizmniń jedel rawajlanıwı aymaqlardıń ekonomikalıq belsendiligin arttırıw imkaniyatın berse de, turaqlılıq principlerine ámel etilmegen jaǵdaylarda ekologiyalıq turaqlılıqtıń buzılıwı hám jergilikli xalıqtıń máplerine unamsız tásir kórsetiwi múmkin. Sonlıqtan turizmdi rawajlandırıwda ekonomikalıq mápler menen ekologiyalıq hám sociallıq faktorlar arasında teń salmaqlılıqtı támiyinlew áhmiyetli ilimiy hám ámeliy wazıypa esaplanadı.

Ótkerilgen analizlew dawamında turizm tarawın rawajlandırıwda turaqlı turizm koncepciyasın tiykarǵı baǵdar sıpatında engiziw zárurlıǵı anıqlandı. Turizmdi jobalastırıw hám basqarıwda aymaqlardıń keliw sıymılıǵın

ilimiy tiykarda belgilew, tábiyǵıy hám mádeniy resurslardan aqlıǵa uǵras paydalanıw jáne jergilikli xalıqtı turizm processlerine jedel tartıw úlken áhmiyetke iye. Sanlı texnologiyalar hám innovaciyalıq kózqaraslardan paydalanıw bolsa turizm xızmetleriniń nátiyjeliligin arttırıw hám resurslardan paydalanıwdı optimallastırıw imkaniyatın beredi.

Ámeliy usınıslar sıpatında turizmdi rawajlandırıwda aymaqlıq qatnastı kúsheytıw, turaqlılıq indikatorların engiziw hám turizm jumısın ekologiyalıq monitoring sistemaları menen úylestiriw usınıs etiledi. Sonday-aq, turizm tarawında mámleketlik hám jeke menshik sektor birge islesiwın rawajlandırıw, jergilikli isbilermenlikti qollap-quwatlaw hám kadrlar tayarlaw sistemasın zamanagóy talaplar tiykarında jetilistiriw áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Keleshekte ilimiy izertlewler ushın turizmniń aymaqlıq rawajlanıwǵa uzaq múddetli tásinin empirikalıq maǵlıwmatlar tiykarında úyreniw, turaqlı turizmdi bahalaw indikatorların jetilistiriw hám sanlı transformaciyanıń turizm turaqlılıǵına tásinin tereń analizlew perspektivalı baǵdarlar sıpatında belgilenedi. Bul baǵdarlarda alıp barılatuǵın izertlewler turizm tarawın ilimiy tiykarda rawajlandırıwǵa xızmet etedi.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi «O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-5611-son Farmoni.
2. Butler R.W. Tourism Area Life Cycle (TALC): Conceptual and theoretical issues. // *Tourism Geographies*, Vol. 21(3), 2019. – P. 347-367.
3. Sharpley R. *Tourism, tourists and society*. – London: «Routledge», 2020.
4. Hall C.M., Gössling S., Scott D. *The Routledge Handbook of Tourism and Sustainability*. – London: «Routledge», 2021.
5. Statistika agentligi huzuridagi Milliy statistika qo‘mitasi. *Turizm faoliyatiga oid rasmiy statistik to‘plamlar*. – Toshkent: 2023-2025.
6. UNWTO. *International Tourism Highlights*. – Madrid: World Tourism Organization, 2023.